

A király beszéde

Egy film pszichoterápiás tanulságai

Tom Hooper filmje, *A király beszéde* (*The King's Speech*) 2010 őszétől látható a mozikban. A 2011. évi Oscar-díjak jelölésekor már nyolc díj várományosaként szerepelt, kifejezve ezzel a filmkritikusok és a közönség lelkesedését. Végül a VI. Györgyöt alakító Colin Firth nyerte el a legjobb férfi-szereplőnek járó Oscart.

A film kitűnő. Finoman komponált képekkel tölti be a nézők fantáziáját. A háttér a két világháború közötti – premodern – Nagy-Britannia, London és a harmincas évek végének történelmi kontextusa, Hitler előretörése a nemzetközi politikai színtéren, az angol politikai vezetés bizonytalankodása, riadt pacifizmusa.

A film meséje

V. György király kisebbik fia, York hercege dadog, s emiatt nyilvános szereplései rendre kudarcba fulladnak. Különösen akkor akadozik kínosan a beszéde, amikor a rádióban kell megszólalnia. Pedig egyre nyilvánvalóbb az új hírszóró eszköz jelentősége. A herceg beszédhibáját sikertelenül kezelik a szakemberek. Végül – felesége közbenjárásával – eljut egy Lionnel Logue (Geoffrey Rush nagyszerű alakításában) nevű beszédterapeutához, aki ugyan a magánorvosok előkelő londoni utcájában, a Harley Streeten tart fenn rendelőt, de alagsori lakásában, igen szerény körülmények között. Az első találkozás a terapeuta és a herceg között balul üt ki. Logue egyenrangú, közvetlen kapcsolatot ír elő páciensének. Nem hajlandó a herceget felségnek szólítani. Bertie-ként szól hozzá, ahogy, mint a filmből kiderül, csak családja körében nevezik. A herceg szkeptikus, indulatos,

VI. György angol király tábornagyi díszben

nem akar együttműködni. Nagy nehezen elfogadja, hogy kipróbál egy új eljárást. Úgy olvas fel könyvből szöveget, hogy a fülén zenét közvetítő fülhallgató van. A házi felvételt később ajándékba megkapja a beszédterapeutától, amikor dolgavégezetlenül elköszön tőle, és lényegében lemond a további együttműködésről.

Újabb kudarcok következnek. Egy csüggedt pillanatában a herceg kezébe veszi a hangfelvételt, amit Logue készített a felolvasásáról, és meglepetten észleli, hogy a felolvasás alatt egyszer sem dadogott. Visszamegy – ismét

felesége unszolására – Logue-hoz, és újra megkezdődik a közös munka, hogy leküzdje beszédzavarát. Logue (Ausztráliából származó elvetélt színész) azon van, hogy felszabadítsa a királyi sarjat gátlásai alól. Énekelteti, szokatlan testmozdulatokat ír elő, obszcén szavakat kiabáltat vele, és persze gyakoroltatja a deklamáló, tagolt beszédet.

Eközben az események különös fordulatot vesznek. V. György király meghal. Idősebb fiának, Edwardnak, Wales hercegének kellene őt a trónon követni. De ő inkább amerikai szerelmét, a kétszeresen elvált Wallis Simpson-t választja, s ezzel a döntésével egyszersmind lemond a királyi trónról.

Albert herceg beszédgyakorlatai nehéz fázisba kerülnek. A herceg türelmetlen, ingerült. A terapeuta Logue elkezdti feltárni a herceg gyermekkori traumáit, kisebbségi érzéseinek gyökereit, de rátapint elfojtott uralkodói vágyaira, ambícióira is. Emiatt a feldühödött Albert szakít terapeutaival, megvetően nyilatkozik annak alacsony származásáról (serfőző fia), és a később szabadkozó, magyarázkodni

A film angol plakátja

igyekvő Logue-ot már nem is fogadja a rezidenciáján.

Miután testvére, Edward lemondott a trónról, közeledik a királlyá koronázás szertartása Albert herceg számára, és az ezzel együtt járó fontos nyilvános beszédek kilátása is. Az aggóató feleség – Helena Bonham Carter csodálatos színészi megformálásában – ösztönzésére a herceg váratlanul ismét megjelenik Logue lakásán, szemérmes bocsánatkérések közepette, s újult erővel kezdődnek a beszédgyakorlatok. A herceg magával viszi terapeutáját a beiktatási ceremónia előkészületeire. Így Logue a hivatalos királyi udvar látókörébe kerül, ahol kiderül róla, hogy nincs orvosi és más terápiás kvalifikációja sem. Újabb konfliktus, csaknem szakítás, de Logue most a sarkára áll. Elmondja a hercegnek, hogy színészként beszédserült ausztrál katonák terápiájára kérték fel, s ennek során igen nagy tapasztalatra tett szert. Eredményesnek bizonyult. Sosem állította magáról, hogy doktor, de igenis ért ahhoz, amit művel. Ekkor már Albert herceg is kötődik terapeutájához. Az első szereplések Logue jelenlétében is igen döcögősen sikerednek. A dramatikus csúcspont a második világháború kitörése. A király rádióban sugárzott beszéde nagy jelentőségű. A VI. György néven trónra lépett király szorong, ám a rádió stúdiójában terapeutája néma vezényletével a közös erőfeszítés meghozza az eredményt. Hatásos, erőteljes „királyi” beszéd halatszik országszerte az éterben – igazi happy end. A beszédet az angol nemzet lelkesen fogadja, s a későbbiekben megszólaló királyi beszédek a nemzeti összefogást erősítik. A királyi pár ünnepélyesen mond köszönetet a beszéd-

terapeutának, aki továbbra is ott áll a háttérben, és támogatja az uralkodó szerepléseit (és most már – elismerése jeléül – ő is felségnek szólítja a királyt). A két férfi közötti kapcsolat lassan személyes barátsággá alakul.

A történet tehát lényegében egyszerű. A középpontban a küzdelmes terápia áll. Ám az összefüggések értelmét a sajátos angol kultúra adja meg. Ezt mindeddig nem sikerült markánsan megfogalmazni, de bizonyos filmek, mint például a 2009-es év hasonló filmsikere, *A királynő* (*The Queen*) a brit mentalitás számos sajátosságát nagyszerűen érzékelteti. A rangok, kiváltságok, az arisztokraták viselkedési szabályai és a polgári sznobizmus kultúrájának egyik szimbolikus összetartó ereje a brit királyi ház iránti általános lelkesedés és kötődés (miközben a királyság intézményének már régen elveszett a politikai súlya). Ez a világ bontakozik ki *A király beszéde* című filmben is: a rangkülönbség erőtere minden párbeszédet és terápiás mozzanatot átszínez (1).

A film erénye, hogy minden lélektani momentum hiteles benne, miközben nem pszichologizál, nem igyekszik szakmai ismereteket terjeszteni, hanem minden a pergő cselekmény révén kerül felszínre.

A dadogás

A király problémája igen gyakori, de csupán egyike a hasonló beszédzavaroknak. Albert herceg nem ismétli a szótagokat, hanem nehezen indítja a szavakat, elakad, és ha a beálló gátlást áttöri is, nem képes folyamatosan beszélni, szemben a legtöbb dadogó emberrel, akik egy idő után – legalább egy rövid időre – folyamatosan mondják, amit akarnak. York hercege inkább lámpalázás, teljesítménykényszertől szenved. Magánéletében, családi körben (ez kiderül a filmből) szépen és folyékonyan beszél. Amikor azonban átéli megszólalásának társadalmi jelentőségét, akkor összeomlik. „Elővételező szorongásnak” nevezik ezt az állapotot. A sikertelenség rémképe gyengíti le a beszéd szabályozásának spontán folyamatát. Az ilyen emberekben óriási, agresszív jellegű indulatok feszülnek, amik olykor kirobbannak. Kötött, gátolt karakterek, rejtett perfekcionizmussal. Emiatt is nagyon erős az „önmonitorizálás”, a görcsös figyelem a szociális viselkedés teljesítményaspektusaival kapcsolatosan. Albert her-

ceg a sikeres és felszabadult Edward (a filmben Davidként aposztrofálják) árnyékában nőtt fel. Ügyetlenségeiért (többek közt a már gyermekkorában kezdődő beszédzavaráért) sokat gúnyolták. Szigorú apja, V. György király is folyamatosan elégedetlen volt vele, még felnőttkorában is korholta, és indulatosan megkövetelte tőle az értelmes nyilvános szónoklást. Ez a családi háttér, illetve a gyermekkori lelki traumatizáltság szinte minden dadogás háttérében megtalálható. Az ilyen ember erős elfojtásokkal él, mindent hárt, ami nem felel meg ideális szintekre törekvő önképének. Ezzel magyarázhatók a herceg kitörései is, amikor a terapeuta érinti a trón és az uralkodás iránti rejtett vágyát.

A dadogás kezelése

A dadogó ember (bármilyen problémakonstellációban mutatkozik is ez meg) akkor is nehéz páciens (vagy kliens), ha nem VIP-személy. A terápiának nincs „királyi útja”, bevált módszere. Ma is azt lehet tenni, amit Lionnel Logue tett a filmben. Törekedni kell rá, hogy oldjuk a gátlásokat, elősegítsük a spontaneitást a viselkedésben, eltereljük a figyelmet a teljesítményről, módszeres gyakorlás révén új beidegzéseket alakítsunk ki. A jó terapeuta olyan, mint a jó edző (hasonló problémák személyes és „edzői” megközelítését ezért is nevezik manapság coachingnak). Az elmúlt évszázad sokféle segítő és fejlesztő lélektani technikáját a dadogás kezelésében mind kipróbálták. A görcsös koncentrációt relaxációs módszerekkel igyekeznek oldani. A pszichodráma gyakorlataiban felszínre kerülhetnek és levezetődhetnek indulatok, és a dramatikus cselekvésben megismerhetővé válnak a gátlások okai, felszabadulhat a spontaneitás. A hatvanas évek végéig uralkodó pszichoanalitikus szemlélet nagy hangsúlyt helyezett a gyermekkori lelki sérülések tudatosítására és az elfojtott lelki tartalmak indulati töltetének felszabadítására. Freud az így előálló „katarzist” tartotta a fő terápiás erőnek első elméleteiben – Arisztotelész drámaelméletéből kölcsönözve a kifejezést. E mederben a terápiás fejlődés két irányt követett: minél mélyebbre jutni a fejlődés lélektani múltban, és minél több rejtett feszültséget felszínre hozni, s ezzel valódi katarzist kiváltani. Az intenzitást például olyan műveletekkel igyekeztek növelni, mint a korregresszió¹

Colin Firth VI. György király szerepében

hipnózisban, és a gyermeki kétségbeesés, szorongás előhívása vagy a páciens megtanítása a felszabadult zokogásra, a hangos, fájdalomki-fejező kiabálásra (ez a Janov-féle „össikoly” módszer). Egy Farelly nevű amerikai terapeuta az ún. provokatív módszer kidolgozója, melynek során szabályosan sértegetik a páciens, és az éles konfliktusok révén próbálnak agressziót kelteni benne. Logue is hasonló provokatív módszerhez folyamodik, de, mint a filmben is látható, óvatosan. A provokáció csoportmódszerekben is használatos. Nálunk, Magyarországon például elterjedt az agykontrollgyakorlatokban vagy az egykori keletnémet Kurt Höck által kidolgozott – nálunk is bevált – ún. intendált csoportpszichoterápiában. Indulatokat hív elő a ma divatos Hellinger-féle „családállítós” módszer, amikor a maguktól fellépő vagy előírt testtartások hívják elő gyermekkori (főleg családi) meg hiúsulások, kritikus helyzetek emócióit. Az intenzitás irányát a második világháború után az ún. narckoanalízis módszerével igyekeztek elérni: ilyenkor rövid hatásidejű vénás altatószert (nálunk Evipan) adtak, lassan, és az általában előálló részleges tudatvesztésben, oneiroid állapotban beszélgették a páciens. Ennek során gyakran elemi erővel törnek fel az affektusok, a kezelés után pedig gyors és erőteljes tüneti javulás következhet be.

Fiatal orvosként magam is gyakran folytattam e módszerhez. Érdekes, hogy heveny lelki traumák feloldásában segített leginkább. Öt-hat dadogásos esetre emlékszem, amikor a régi és túlfejlődött dadogás tért vissza, vagy új

elakadások kezdődtek (a filmbeli Bertie dadogásához hasonló), s ezek a narkoanalízis nyomán mind jó eredménnyel végződtek (az eljárás során egy beteg fellármázta a kórházi osztályt a kiabálásával, egy másik pedig tárgyakat tört össze a kezelőben). A narkoanalízis később kiment a divatból. Nem mindig sikerült a szert megfelelő ütemben beadni a páciensnek, a szorongó betegek nehezen álmosodtak el, nem akartak beszélni, ha valaki „bealudt”, akkor pedig az egész folyamat megghiúsult. Nyilvánvalóan a megközelítésben óriási placebohatás (ma úgy nevezzük: aktív placebohatás) rejlik (2). Ez azonban nehezen kiszámítható, illetve később az adott osztályon folyamatosan kialakuló terápiás kultúrában már nem mágikus effektusokra építettünk, hanem a terápiás párbeszéd és együttműködés folyamatára.

Ma is a gyakorlás, az ezzel kapcsolatos pszichoedukáció, a logopédiai módszerek alkalmazása a fő kezelési perspektíva a dadogás kezelésében, különösen gyermekkorban, amikor még nem szervül viselkedésformákba és érzelmi reakciós sémákba. A filmben látott hangfelvétel és a beszéd visszacsatolásának kikapcsolása sokféle módszertani elem összetevője, hiszen így lehetetlenné válik a teljesítményre irányuló görcsös figyelem, s előhívható az a készség, ami például a herceg esetében családja körében vagy közvetlen alattvalói társaságában zavartalanul működött. Megemlítendő, hogy a beszéd késleltetett visszacsatolása (delayed auditory feedback) azonnal, reflexszerűen megakasztja a beszédet. Ez a tettetett süketség leleplezésének módszere.

Az is a kérdéshez tartozik, hogy az utóbbi évtizedekben háborúk, tömegkatasztrófák, gyermekkori bántalmazások, áldozati helyzetek számos emberben alakítanak ki poszttraumás lelki zavarokat (Post-Traumatic Stress Disorder = PTSD), amelyek tartós és igen kellemetlen tüneteket, esetenként beszédzavart is okozhatnak. Így a traumatikus feszültség levezetése, az emlékek felidézése és feldolgozása sokféle módszer kombinációjában kerül előtérbe a felsorolt szempontok jegyében.

A terápiás kapcsolat – és viszontagságai

A terápiás kapcsolat minden korrektív viselkedésbefolyásolás, fejlesztés alapja, ha úgy tesszük, „csodafegyvere”. Számos elemből tevő-

VI. György király rádióbeszédet mond

dik össze. A foglalkozások közös élménye (ahogy Mérei Ferenc megfogalmazta: együttes élménye – szerinte ez a társaslélektan alapjelensége), az ebből eredő közös „szövegkörnyezet”, amelyben félszavakból is megértik egymást, s amelyben az utalások, apró gesztusok bonyolult jelentéseket közvetíthetnek (ez minden tartós emberi kapcsolat – ugyancsak Mérei kifejezését idézve – „szemantikai többlete”), a bizalom és ennek jegyében az önfeltárukozás, a kötődés, ennek nyomán az a törekvés, hogy kedvében járjon a másik embernek, a terapeutának stb. a feltétele és a záloga az eredményes terápiának. A bizalomért és kötődésért meg kell harcolni. Ezt *A király beszéde* szépen példázza. A bizalmat és kötődést el lehet veszíteni, de vissza is lehet nyerni. Ez a közös munka tapasztalataira épül, és ilyen formában „érzelmileg racionális”. A kapcsolat motiváló erő, ennek nyomására a páciens végrehajt olyan dolgokat, amiket egyébként nem tenne. A terápiás kapcsolat, viselkedési gyakorlótér, amelyben van mód új reakciókat, magatartásformákat kipróbálni.

A terápiás kapcsolat sérülékeny is. A pszichoanalitikus felfogás rámutat, hogy a lelki zavarokban az emberek ragaszkodnak kialakult sémáikhoz, nem akarnak együttműködni. Ez

gyakran a szinte akaratos és tudatos ellenállás fokozatáig terjed. Óvatos értelmezéssel, de főként a szerveződő kapcsolattal lehet megállítani. Bertie pl. lassan hajlandó a terapeuta kérésére énekelni, kiabálni, ugrálni és káromkodni, amit Lionnel biztatása nélkül aligha tenne meg. A terapeuta gyakran a páciens gyermekkorban kialakult indulati viszonyulásformái vetülnek. Ezt nevezik „indulatáttételnek” (ma már inkább „áttételnek”, a német Übertragung, illetve az angol transference nyomán). Gyakran éppen ennek a fejlődéstörténete rejti a gátlások forrását és affektív emlékményét, s ennek feldolgozása eredményezi a katarzist.

Bonyolult és igen nehéz a kapcsolat terápiás oldala. A kapcsolat alakulásában a terapeuta személyisége, lelki valósága döntő. A találkozások folyamatában a terapeuta csak önmagát tudja adni. Ezt a páciens, a kliens óhatatlanul észleli is (bár jól haladó terápiás folyamatban – mondhatjuk, szerencsére – erősen lefoglalja önmaga és befelé irányuló figyelme). A kapcsolatot el lehet rontani. A páciens értetlenségeit, ellenkezéseit, háritásait nem mindig bírja a terapeuta „cérnával”, holott ezeket huzamos ideig el kell viselni, még akkor is, ha a terápiás cél ezek lebontása, átalakítása, és ennek érdekében csakis valamilyen nyílt fellépéssel lehet előrehaladni. Gyakran a terapeutának is lehetnek érzékeny pontjai. Az ő fejlődéstörténetéből is következnek „idioszinkratikus” érzékenységek. Olykor a saját szüleinek elutasítását, frusztráló megnyilvánulásait élük át újra. A VIP, a tekintélyes beteg a terapeuta önnön tekintélykonfliktusait hívhatja elő. Ebből a problémából valamennyi előtűnik Logue és Albert herceg kapcsolatában is. Ezt nevezik a pszichoanalitikusok „vizontáttételnek”, és a terápiás kiképzésben az ún. sajátélmény (igazában a saját cselekvő és kommunikáló én, önvezérlés átélése és szabadságfokának növelése ilyenkor a cél) arra irányul, hogy a terápia során a kezelő személy minél jobban fel legyen vértézve ezeknek a helyzeteknek a felismerésére és kontrollálására.

A film során tapasztaljuk az ellenállást, az áttételt és a vizontáttétel jelenségét is. Logue nagy értéke a kitartó törekvés, a kapcsolat negatív hullámszámának elviselése, a semleges, de törődő figyelem a másik ember iránt. Logue képes az önkritikára, felismeri, ha hibázik, igyekszik jóvátenni. Tud újakezdeni, bár sé-

relmeket szenved el, lendületesen vág bele újra és újra Albert herceg kezelésébe. Mindig vállalja önmagát, ezért emberileg hiteles, a hercegéhez képest gyarlónak mondható szociális és emberi valóságában. Kitartása, erőfeszítése, optimizmusa a későbbi szorosabb, baráti kapcsolat alapja. Kitart a fárasztó, de egyedül eredményes módszer mellett, és bebizonyítja az eredményességét.

Ez a kapcsolati (a kapcsolatban és kapcsolattérten folyó) szabályozó harc minden tartós, folyamatos egyéni terápia legfontosabb tényezője. A pszichoterápiában gyakran kell elvállalni krónikus eseteket, amelyekben csakis a küzdelmes együttműködés és irányítás vezethet sikerre.

A saját orvosi gyakorlatomban az efféle kapcsolati tereknek sokféle változatát tudom felidézni az elmúlt csaknem 50 évem praxisából. Kémiai és viselkedési függőségek (főként alkoholizmus), étkezési zavarok, szorongásos állapotok, kényszerek, érzelmi kötődési és intimítási képtelenségek (pl. borderline szindróma keretében), hallucinációk, paranoid vonatkozások és gondolati sémák esetei jönnek elő, de sokféle teljesítményzavar is, például élsportolók, színészek, médiaszemélyiségek sajátos élethelyzeteiben. A lélektani összefüggések empátiás (3) és élettörténeti rekonstruktív megértése nem okozott problémát. A legtöbb eset már átessett analitikus jellegű terápiás kísérleteken, melyekben ezek tudatosultak is a páciensekben, ám eredmény, átütő terápiás változás mindig akkor következett be, ha a kapcsolatért ismételtelen felerősödő küzdelmet meg lehetett nyerni, ha a páciens új reakciómódokat gyakorolt be, elfogadott viselkedésterápiás vagy kognitív terápiás elemeket, helyzetexpoziciókat, paradox instrukciókat, pszichoedukációs párbeszédet stb. Ez volt mindig a nehéz, a feladat. Eredmény akkor volt, ha a beteg a saját problémáit a kezébe vette, ő akart megváltozni, ő erősítette meg saját emberi és szociális kompetenciakörét. Ebben a terápia különleges „kísérés”, melynek során intenzív emberi „találkozások” (encounter) is kialakulnak. De e folyamatban a barátság és kötődés mindig jelképes és közelségében is távoli, szabályozott marad (nagyjából olyan módon, ahogyan a király és az alagsorban praxist folytató beszédterapeuta között lehetett...).

Fontos kiemelni, hogy krónikus betegek szo-

matikus kezelésében is gyakran szükség lenne ilyen jellegű pszichoterápiás munkára, de erre kevés szomatikus orvos van kiképezve, és nem is kellően motivált.

A filmek terápiaábrázolása és hatása

A film műfajánál fogva nehezen tud pszichoterápiát bemutatni, mivel a folyamati jelleg nem tud kibontakozni. Ám epizódokat, sajátos jelenségeket, egyes módszereket vagy nehézségeket filmek kitűnően tudnak érzékeltetni. Nem véletlen, hogy *A király beszédéért* a forgatókönyvíró is Oscar-díjra jelölték. Főként a szubjektív átélések felől tudnak filmek különféle lelki problémákat, betegségeket kitűnően megjeleníteni. Olyannyira, hogy nyugati egyetemeken a pszichiátria és a pszichoterápia egyetemi és posztgraduális vagy szakosító oktatásához egész filmarchívumokat állítottak össze, és sikeresen is alkalmazzák őket. A filmek közvetlen élménye és szemináriumok során ennek megbeszélése nagyon hatékony képzési eszköznek bizonyult (4). Ezt az átlagos filmnéző is meg tudja erősíteni. Barbara Streisand és Nick Nolte terápiai kapcsolatában a *Hullámok hercege* (*The Prince of Tides*) című filmben nagyszerűen ábrázolják a gyermekkori traumát, annak elfojtását, családpatológiai rögzülését, majd az előhívott emlék felszabadító hatását. Százával tudnánk hasonló filmeket idézni. Az említett filmarchívumokban a pszichopatológiai, pszichoterápiás tartalmú művek ezreit rendezik különféle tematikus kategóriákba.

Viszonylag újszerű megközelítés a mindennapi lelki problémákat a művészfilm eszközeivel feldolgozó, sikeres (vagyis sok nézőt vonzó, nagy visszhangot keltő) művek fejlesztő alkalmazása. Mindez egy pozitív lélektannak nevezett új irányzat jegyében történik. Eszerint a problémamegoldás, az élethelyzetekkel való megküzdés, a pozitív – vagyis segítő, támogató, megbocsátó stb. – érzelmek kinyilvánításának képessége, az emberi egzisztencia válságainak érett és elfogadó megélése a film különleges és felfokozott hatásai révén olyan

ösztönzést adhat a személyiség fejlesztéséhez (önfejlesztés vagy különféle társas közegekben történő fejlesztő tematizálásához), amiért érdemes e műveket mintegy terápiai céllal nézni, nézetni. Erre is kialakultak immár filmkatalógusok, módszerek. Ezek átnyúlnak a nevelés, illetve reszocializáció, rehabilitáció területére is (5).

A király beszéde, ha úgy tetszik, maga is hordoz terápiai üzeneteket. Több páciens, kliens már nekem is megfogalmazta ilyen természetű élményét a filmmel kapcsolatban. Nem feladni, kitartóan foglalkozni a problémákkal, emberi segítséget kérni, kibírni, hogy narcisztikus énünk „felségének” igyekezzen segíteni a földhözragadt, egyszerű terapeuta, aki idős vagy fiatal, nő vagy férfi, mindig „valamilyen”, akivel szemben számos kifogásunk lehet, de engedjük, hogy ezeket „felülírja” a bizalmi kapcsolat, a személyes kötődés és az együttes munka különleges élménye.

Jegyzetek

1. Hipnotikus transzállapotban vissza lehet vinni a kísérleti személyt vagy a páciens korai gyermekkori élmény- és emlékéllapotokba, akár 2-3 éves korba is. Vitatott, hogy ilyenkor valódi visszatérés történik-e, vagy a módosult tudatállapot ad sajátos, gyerekes válaszokat, de az így előidézett emlékek és magatartási megnyilvánulások általában értékes támpontokat adnak a terápiához.

Hivatkozások

1. Az angol lelkület egyfajta társadalomfilozófiai megragadási kísérlete: Scruton, Roger: *Anglia. Az eltűnt ideál*. Typotex, Budapest, 2004.
2. Erről bővebben: Buda Béla: *Az elme gyógyítása. Kritikus pillantások egy különös orvosi szakterületre*. Háttér Kiadó, Budapest, 2011.
3. Buda Béla: *Empátia. A beleélés lélektana. Folyamatok, alkalmazás, új szempontok*. Urbis, Budapest, 2006.
4. Wedding, Danny – Boyd, Mary Ann – Niemiec, Ryan M.: *Movies and Mental Illness. Using Films to Understand Psychopathology*. 3rd revised edition. Hogrefe, Cambridge, MA – Göttingen, 2010.
5. Niemiec, Ryan M. – Wedding, Danny: *Positive Psychology at the Movies. Using Films to Build Virtues and Character Strength*. Hogrefe, Cambridge, MA – Göttingen, 2008.

DR. BUDA BÉLA

A 2. szám 30. oldalán a fotóreprodukciók készítőjének neve egy betű tévesztésével jelent meg.

Helyesen: Garas Kálmán.